

РОЗДІЛ 10 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 349.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/94>

РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

NUCLEAR NON-PROLIFERATION REGIME IN THE CONTEXT OF THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE (FORMULATION OF THE PROBLEM)

Білоусов Є.М., д. ю. н., доцент,
професор кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зал Д.О., студент V курсу
магістратури міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються проблеми нарощування країнами свого ядерного потенціалу крізь призму загрози застосування ядерної зброї з боку РФ (далі – рф). Висвітлюється роль та місце Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ) в системі забезпечення ядерної безпеки у світі, зокрема, обґрунтовується його неспроможність захистити світ від ядерної війни. Доводиться неефективність системи побудови інститутів, що покликані забезпечувати міжнародну безпеку та їх неготовність до ядерних викликів. Аналізуються релевантні історичні приклади, що стосуються способів (засобів) спрямованих на зменшення ядерної напруги. Акцентується увага на необхідності впровадження реальних механізмів забезпечення міжнародної безпеки в ядерній сфері.

Аналіз сучасної картини світу дозволяє стверджувати, що наявний режим нерозповсюдження ядерної зброї не є досконалим, вищевказаний режим, перебуває та завжди перебував у загрозовому стані, що свідчить про кризу в системі контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї та дотриманням ядерних гарантій [1, с. 76; 2, с. 249–250]. В архітектоніці сучасного світу дедалі частіше спостерігаються випадки звернення окремих держав до політики ядерного шантажу, порушення гарантій забезпечення ядерної безпеки та недодержання політики стриманості використання ядерних технологій, пошуку підстав для невиконання або безпідставної денонсації ДНЯЗ, проведення таємних розробок та випробувань ядерної зброї, недопущення суб'єктів ядерного контролю для констатації дотримання/недотримання вимог мирного використання ядерної енергії тощо. Можна констатувати, що саме такої політики дотримується рф, що об'єктивує необхідність проведення поглибленого аналізу сучасного стану ядерного озброєння держав та його впливу на міжнародну безпеку з метою впровадження ефективних механізмів збалансованого функціонування системи міжнародної безпеки в ядерній сфері.

Ключові слова: ядерна загроза, договір про нерозповсюдження ядерної зброї, російська агресія.

The article examines the problems of countries building their nuclear capabilities through the prism of the threat of nuclear weapons from Russia (hereinafter – Russia). The role and place of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (hereinafter – the NPT) in the system of nuclear security in the world are highlighted, in particular, its inability to protect the world from nuclear war is substantiated. The inefficiency of the system of building institutions designed to ensure international security and their unpreparedness for nuclear challenges is proved. Relevant historical examples concerning methods (means) aimed at reducing nuclear tension are analyzed. Emphasis is placed on the need to implement real mechanisms to ensure international security in the nuclear field.

Analysis of the current picture of the world suggests that the current nuclear non-proliferation regime is not perfect, the above regime is and has always been in a threatening state, indicating a crisis in the system of nuclear non-proliferation and nuclear safeguards. In the architectonics of the modern world there are more and more cases of individual states resorting to nuclear blackmail policy, violation of nuclear security guarantees and non-compliance with the policy of restraint on nuclear technology, finding grounds for non-compliance or unjustified denunciation of the NPT, nuclear control to establish compliance with/non-compliance with the requirements for the peaceful uses of nuclear energy, etc. It can be stated that this is the policy pursued by Russia, which necessitates an in-depth analysis of the current state of nuclear weapons and its impact on international security in order to implement effective mechanisms for balanced functioning of the international security system in the nuclear sphere.

Key words: nuclear threat, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Russian aggression.

Від початку XXI століття загроза ядерної війни знов стає реальною. Політика окремих держав свідчить про те, що останні продовжують нарощувати свій ядерний потенціал та нехтують міжнародними положеннями, що містять зобов'язання, спрямовані на ядерну деескалацію. Йдеться насамперед про політику ядерного роззброєння, неприпустимість загроз застосування ядерної зброї та уповільнення темпів її нарощування, взаємну прозорість та відкритість ядерних програм держав.

Питання динаміки трансформації ядерного стримування після «холодної війни», проблеми забезпечення ядерної безпеки, криза режиму міжнародної ядерної безпеки, загрози та виклики гонки ядерних озброєнь на сучасному етапі, агресивна ядерна політика рф були і залишаються предметом наукових диску-

сій як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких Вербицька Т. В., Окладна М. Г., Сіновець П. А., Усенко І. І., Михайленко Є. Б. та ін. Разом із тим, дослідження питання режиму нерозповсюдження ядерної зброї є сьогодні вкрай актуальним та потребує привернення уваги якомога більшої кількості фахівців, особливо на тлі повномасштабної військової агресії рф проти України.

Сучасна геополітична ситуація свідчить про неефективність механізмів забезпечення миру та міжнародної безпеки, яскравим прикладом цього є декларативний Будапештський меморандум [3], що виступає невід'ємною складовою частиною міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї та містить ілюзорні положення про безпекові гарантії України.

Показово, що після анексії Автономної республіки Крим (далі-АРК) у 2014 році про неефективність «Будапешту» заговорили й навіть окремі російські науковці. Зокрема, Михайленко Є. Б. та Вербицька Т. В. зазначають, що своїми діями в АРК рф порушила дієві гарантії захисту від використання ядерної зброї та територіальної цілісності України, а зобов'язання не використовувати ядерну зброю прийняли риторичний характер [4, с. 23–24]. Фактично, своїми діями у 2014 році рф по суті запровадила початковий етап ядерної ескалації, що виявився у призупиненні переговорного процесу щодо нерозповсюдження ядерної зброї, нарощуванні як акт у відповідь західними країнами свого ядерного потенціалу, зупиненні співробітництва у сфері мирного використання атомної енергії, тим самим – поставила під загрозу політику ядерного роззброєння. Більш того, на нашу думку, «Будапешт» в цілому не містить жодних дієвих механізмів захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України, а порушення своїх міжнародно-правових зобов'язань з боку рф призвело до суттєвих змін у питаннях міжнародної безпеки, у тому числі ядерної.

Вважаємо, що наступним кроком, який в подальшому вкрай негативно вплинув і безпосередньо впливає на функціонування системи забезпечення ядерної безпеки світу, а отже – і на так не досконалий режим ядерної безпеки та перевів його у критичний стан стало повномасштабне вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року, коли усьому світу стало зрозумілим, що мовчазне порушення росією міжнародно-правових норм в цій царині змінилося прямими погрозами використання ядерної зброї.

З початку повномасштабної військової агресії рф проти України з боку представників «кремля» починають лунати лозунги, притаманні політиці ядерного шантажу, причому не лише у бік нашої держави. Зокрема, у зв'язку із наміром вступу Фінляндії та Швеції у військово-політичний союз НАТО з боку очільників сектору безпеки країни-агресора поступають погрози посилення сухопутних, військово-морських та військово-повітряних сил, а також розгортання ядерної зброї на території Прибалтики, де у росії є анклав у вигляді Калінінграду [5]. Крім того, за словами экс-командуючого силами НАТО Веслі Кларка росія з метою тиску на Північноатлантичний альянс може завдати тактичного ядерного удару по території Польщі [6].

З огляду на вищезазначене, ми поділяємо та підтримуємо наукову позицію Никифорова А. Р. та Никифорова Н. О., які наголошують, що Москва наразі знаходиться на шляху знищення міжнародного права й легітимізації права сили [7, с. 62]. Агресивна риторика та конфронтація майже з усім світом свідчить про нехтування «кремлем» будь-якими міжнародно-правовими зобов'язаннями, у тому числі, щодо режиму нерозповсюдження ядерної зброї, доводить неефективність побудови системи міжнародної безпеки та змушує відходити від стандартних механізмів забезпечення миру та безпеки у світі.

Вважаємо, що на сьогодні вже занадто пізно говорити про будь-яке нерозповсюдження ядерної зброї в межах ДНЯЗ, принаймні, коли світ стоїть на порозі третьої світової війни. Без перебільшення можемо стверджувати, що ДНЯЗ не поступається Будапештському меморандуму у своїй очевидній неефективності, оскільки, щонайменше, не містить будь-яких важелів стримування ядерних держав, будь-то ефективні санкційні заходи за порушення договору або позитивні зобов'язання держав при денонсації ДНЯЗ [8, с. 88–89]. Як слушно зауважив колишній міністр закордонних справ України, а сьогодні керівник Центру дослідження рф Огризко В. С. агресія з боку росії вбила режим ядерного нерозповсюдження [9]. Аналогічну позицію було висловлено й західними експертами,

так Умланд А., що є старшим науковим співробітником Центру європейської безпеки Інституту міжнародних відносин у м. Прага, висловлюючись про невиконання Будапештського меморандуму та російську агресію, заявив, що російське вторгнення на територію України ставить під сумнів ДНЯЗ та підштовхує усіх до логіки, що з метою забезпечення суверенітету та територіальної цілісності країні необхідно володіти ядерною зброєю [10].

На нашу думку, система міжнародної безпеки не витримала силової політики, нав'язаної рф. Міжнародні інституції, діяльність яких спрямовується на забезпечення миру та безпеки, головним чином ООН, не виконують свого основного завдання та фактично не можуть протистояти звичайній збройній агресії, вже не кажучи про ядерну загрозу, сама ж ООН наразі спадкує долю Ліги Націй, яка не впоралась зі своїм основним завданням – недопущення війни.

Юридичні механізми ООН, які так активно поширювались міжнародною спільнотою, виявились нездатними убезпечити світ від російської загрози. Показове блокування рішень Ради Безпеки ООН з боку росії піддає великому сумніву доцільність функціонування цієї організації та доводить, що лаконічно прописані механізми забезпечення миру та безпеки не застосовуються.

ООН наразі виступає гарантом лише локальної безпеки та не захищає світ від агресії з боку країн, що є постійними членами Радбезу ООН, а тим паче від потенційно можливої ядерної агресії таких держав. Саме тому ми солідарні із позицією Президента України, який у своєму виступі на засіданні Ради Безпеки ООН 05 квітня 2022 року висловив чітку позицію щодо неспроможності ООН забезпечити міжнародну безпеку й вимагав прийняти конкретні альтернативні рішення, серед яких:

- позбавлення росії права вето щодо її ж агресії та зроби її все, щоб забезпечити мир;
- переформувати модель ООН, щоб діяти заради миру;
- саморозпуск [11].

Саме такі кроки дозволять відновити довіру до ООН та допоможуть досягти миру, оскільки наразі цей орган є неспроможним вирішувати проблеми, що закладені в основу його діяльності.

Не можна не наголосити й на тому, що однією з причин такого безкарного нарощування росією ядерного потенціалу та маніпуляцій і погроз застосувати ядерну зброю є недостатня реакція світу на такі дії та заяви. Більш того, заяви секретаря Ради безпеки рф ще у 2010 році про наміри закріплення у російській військовій доктрині положення про превентивний ядерний удар змінилися на юридичне закріплення ядерної превенції у 2020 році, коли Указом президента рф було документально підтверджено та легалізовано застосування ядерної зброї з метою завершення будь-якого військового конфлікту на вигідних для росії умовах [12, с. 157–158]. Фактично вбачається ситуація, за якої росія посилює політику ядерного шантажу, знаходить внутрішньодержавні механізми для її втілення при мовчазній згоді міжнародної спільноти. Однак, коли мова йде про загрозу ядерної війни або повномасштабне вторгнення на територію суверенної країни, знищення цивільного населення, мирної інфраструктури та інші воєнні злочини, вже не може йти мова про цивілізовані підходи для зменшення ядерної напруги. Світ повинен жорстко відповісти на будь-які ядерні загрози та шантажі сильною та стійкою позицією з метою повернення до балансу режиму ядерного стримування та досягнення миру як на європейському континенті, так і в глобальному вимірі.

В цьому аспекті не зайвим буде згадати так звану Карибську кризу 1962 року між США та СРСР, коли світ був за крок до ядерної війни. Цей приклад доводить, що чітка відповідь на ядерну загрозу може її стримати. При-

водом до ядерної суперечки стало розміщення владою СРСР військової техніки, а також ядерних ракет на території Куби, однак, унаслідок жорсткої відповіді та рішучих дій США сторонам вдалося подолати ядерну ескалацію. Американська відповідь на ядерний шантаж прозвучала у зверненнях до народу США та заявах, адресованих керівництву СРСР від тодішнього президента Дж. Кеннеді та його оточення, зокрема, про цілком реальні наміри здійснити потоплення радянських кораблів, які доставляють на Кубу зброю, якщо останні відмовляться виконувати вимоги американських військових кораблів. Крім того, від радянського посольства у Москву почали поступати тривожні сигнали про готовність США нанести масовані авіаційні удари по ракетним позиціям СРСР чи взагалі вторгнутись на Кубу, до того ж, посольством додатково вказувалося про повну готовність у штатах системи цивільного захисту населення, бомбосховищ, закупівлю продуктів та товарів першої необхідності [13, с. 285–286].

Дослідники Карибської кризи слушно зазначають, що радянська влада не очікувала такого блискавичного викриття та своєчасної жорсткої реакції, у зв'язку з чим, маючи достатньо вагомі підстави вважати ядерну конфронтацію із США реальною, почала активно шукати умови врегулювання конфлікту [13, с. 288].

На нашу думку, Карибська криза є вдалим історичним прикладом стримування агресивної ядерної політики. Вона продемонструвала модель, за якої можливо уникнути ядерної загрози, а саме довела тезу, що переговорному процесу з країною, що вдається до ядерного шантажу має передувати жорстка відповідь та рішучі дії, відтоді така країна сама зажадає пошуків ядерної деескалації. Говорячи про рішучі дії та жорстку відповідь, ми маємо на увазі реальні санкції, спрямовані на підриєв економіки держави-агресора, у тому числі щодо високотехнологічних товарів та послуг з метою недопущення нарощування нового та обслуговування ядерного

озброєння, яке вже існує, ембарго на постачання із РФ нафти та газу, попередження про конкретну адекватну реакцію у відповідь на використання ядерної зброї та ін. Ми вважаємо, що ядерна зброя не повинна виступати інструментом для вирішення спорів, а бути стримуючим фактором і використовуватись виключно з метою захисту територіальної цілісності та суверенітету ядерної країни, але аж ніяк не для загрози застосування сили, що має на меті реалізацію власних національних інтересів, які більшістю держав демократичного світу сприймаються як агресія проти суверенної держави.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можемо дійти до наступних висновків:

В архітектоніці сучасного світу дедалі частіше спостерігаються випадки звернення окремих держав до політики ядерного шантажу, порушення гарантій забезпечення ядерної безпеки та недодержання політики стриманості використання ядерних технологій, що призводить до виникнення цілком реальної ситуації загрози застосування ядерної зброї.

Режим нерозповсюдження ядерної зброї вимагає негайного пошуку нових моделей взаємодії держав світу задля забезпечення ядерної безпеки; фактична політика невтручання держав – в першу чергу – тих, що мають ядерну зброю) на РФ як державу-учасника ДНЯЗ, дозволив Росії реалізувати свою агресивну політику в ядерній сфері, яка фактично нівелює основні засади режиму нерозповсюдження ядерної зброї, вдається до ядерної ескалації, нехтує основоположними принципами міжнародного права. Російська ядерна загроза трансформується від декларативних наративів до реального силового методу; світ повинен розробити дієві та жорсткі механізми ядерного стримування з метою переведення питання ядерної безпеки на рівень переговорів та домовленостей та продемонструвати країні-агресору свою рішучість у протистоянні із загарбницькою антидемократичною системою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сіновець П. А. Динаміка трансформації ядерного стримування після «холодної війни»: близькосхідний вимір. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3. С. 76–83.
2. Чабанюк Т. Проблема оновлення ядерних гарантій як прояв кризи сучасної системи міжнародної безпеки. *Studenckie Zeszyty Naukowe*. 2021. № 22. С. 235–265. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2022/0113/140927-consensus-nr-22-21-22-14-12-1-tekst.pdf#page=118> (дата звернення: 08.04.2022).
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї Україна, Російська Федерація, Велика Британія [...]; Меморандум, Міжнародний документ від 05.12.1994. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2004. № 4. Ст. 1034.
4. Михайленко Є. Б., Вербицька Т. В. Проблема сохранения Будапештского Меморандума как действенной гарантии ядерной безопасности. *Электронное приложение к Российскому юридическому журналу*, № 4, 2017. С. 22–37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-sohraneniya-budapeshtskogo-memoranduma-kak-deystvennoy-garantii-yadernoy-bezopasnosti> (дата звернення: 10.04.2022).
5. Russia warns of nuclear, hypersonic deployment if Sweden and Finland join NATO. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-warns-baltic-nuclear-deployment-if-nato-admits-sweden-finland-2022-04-14/> (дата звернення: 14.04.2022).
6. Ex-NATO commander: Putin knows Russian military is lying to him. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/videos/world/2022/03/31/general-wesley-clark-russian-military-lying-to-putin-ctw-intl-vpx.cnn> (дата звернення: 14.04.2022).
7. Никифорова А. Р., Никифорова Н. О. Зовнішньополітична «самоізоляція» Російської Федерації як кремлівський наратив *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 2 (50). С. 62–69.
8. Окладна М. Г., Зал Д. О. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї в аспекті сучасних проблем міжнародних відносин. *Право та інновації*. 2020. № 4 (32). С. 86–91.
9. Агресія РФ проти України знищила режим ядерного нерозповсюдження. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2882580-agresia-rf-proti-ukraini-znisila-rezim-adernogo-nerozpovsudzenna-ogrizko.html> (дата звернення: 15.04.2022).
10. Росія показала, що для забезпечення суверенітету потрібна бомба. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2882588-rosia-pokazala-so-dla-zabezpecenna-suverenitetu-treba-bombu-umland.html> (дата звернення: 15.04.2022).
11. Виступ Президента України на засіданні Ради Безпеки ООН. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-onn-74121> (дата звернення: 16.04.2022).
12. Усенко І. І. Ескалація для деескалації у політиці Російської Федерації. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. 2021. № 5. С. 154–160.
13. Бабік Н. Карибська криза 1962 р. за спогадами радянських учасників подій. *Український історичний збірник*. 2003. № 5. С. 280–292. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Babik_N/Karybska_kryza_1962_r_za_sporhadamy_radianskykh_uchasnykiv_podii.pdf?PHPSESSID=82cjl03t2k2qnvivf6r8gfs711 (дата звернення: 16.04.2022).